

Prít'azlivosť zabudnutej témy: sociológia profesií v meniacom sa svete práce¹

Roman Hofreiter²

Ústav vedy a výskumu UMB, Banská Bystrica

The Attractiveness of a Forgotten Topic: Sociology of Professions in the Changing World of Work. The main task of this article is critical analysis of usefulness of the concept of professions. The main argument presented in article is that the most widespread theoretical perspectives on professions – based on structural functionalism or neo-Weberian approaches – are not helpful in analysis of contemporary world of work. We argue that actual transformation of organization of work is the main reason why the concept of professions as a special and unique occupational group should be abandoned and replaced by the concept of professionalism, understood as a specific discursive mechanism of control.
Sociológia 2009, Vol. 41 (No. 5: 411-436)

Key words: *profession; professionalism; occupation; structural functionalism; critical theory of profession*

Sociológia profesií nepatrí v našom prostredí k dominantným výskumným smerovaniam v rámci sociológie. Dokonca môžeme povedať, že v rámci slovenskej sociológie ide o zabudnutú tému. Nie je však zabúdanie na určité veci alebo oblasti prejavom ich marginálnosti, neviditeľnosti a zbytočnosti? Ak by sme prijali takéto kategorické konštatovanie, odsúdili by sme do večného zabudnutia nielen tému profesií, ale ďalšie množstvo zaujímavých výskumných programov.

Čo však môže priniesť sociológia profesií slovenskému čitateľovi a slovenskej sociológii po rokoch vzájomného odlúčenia? Na zodpovedanie tejto otázky je dobré obrátiť našu pozornosť na niektoré procesy odohrávajúce sa vo svete práce, s ktorým téma profesií úzko korešponduje. Spomedzi všetkých zmien, ktorými práca prechádza, sú pre nás zaujímavé predovšetkým premeny organizácie práce, pričom ich môžeme pracovne označiť ako zbiehanie stratégií organizácie práce.

Aspoň dočasne pre názornosť príjmime možnosť existencie troch možných typov organizácie práce³. Prvý je vystavaný na silných pravidlách etiky, identity a étosu služby, ktoré tvoria hlavné regulačné mechanizmy. Druhý typ je vystavaný na trhových pravidlách. Práca je podriadená očakávaniam zákazníka a očakávaniam trhu, ktorý sa stáva jediným regulačným pravidlom. Tretím spôsobom organizovania práce je byrokracia, kde je každý krok a každé

¹ Príprava článku bola podporená Univerzitnou grantovou agentúrou UMB v rámci riešenia projektu: Analýza diskurzu profesionalizmu ako prostriedku kontroly práce.

² Korešpondencia: Mgr. Roman Hofreiter, Ústav vedy a výskumu UMB, Cesta na amfiteáter 1, 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika. E-mail: roman.hofreiter@umb.sk

³ Tento typ typológie preberáme od Eliota Freidsona. (2001: Professionalism: The Third Logic)

konanie vopred definované a určené súborom pravidiel, ako to dokonale opísal Max Weber.

Je čoraz viditeľnejšie, že prísne oddelovanie spôsobov organizácie práce je neproduktívne, pretože neustále dochádza k zbiehaniu rôznych organizačných stratégií. Byrokratické pravidlá – ale aj tie trhové – sú dopĺňané etickými kódexmi a rôznymi napodobeninami samosprávnych mechanizmov, typických pre organizačný princíp profesií. Spolu s tým dochádza k postupnému prenikaniu trhových pravidiel do sfér, kde sa pôvodne výrazne neuplatňovali (medicina alebo sociálne služby). Taktiež ale dochádza k oslabovaniu niektorých samoregulačných mechanizmov na úkor byrokratických alebo trhových princípov.

Práve tento proces zbiehania stratégií organizácie práce dáva do popredia jeden z príťažlivých a podnetných aspektov sociologickej analýzy profesií, a to výskum kontroly a sledovania výkonu pracovnej činnosti. Profesie a proces profesionalizácie vždy predstavovali určitý spôsob regulovania pracovného výkonu, avšak v dôsledku niektorých zmien v oblasti práce sa kontrola príznačná pre profesie začína uplatňovať v oveľa širšom spektre pracovných činností, než to bolo v minulosti. Ako upozorňuje Valerie Fournierová (1999: 280), prejavuje sa to predovšetkým apelom na profesionálny výkon činností, vyskytujúcom sa v rôznych nových oblastiach. V dôsledku toho dochádza k prenikaniu mechanizmov kontroly práce, prisudzovaných len určitej skupine zamestnaní, do širšieho spektra činností, čo následne vyvoláva prehodnocovanie samotných teoretických predpokladov a výskumných stratégií sformovaných v priestore sociológie profesií. Záujem o profesionalizmus je podporený aj hľadaním ekonomicky efektívnejších (teda lacnejších) spôsobov organizácie a kontroly pracovnej činnosti. Súvisí to samozrejme aj s rastúcou mobilitou producentov a ekonomickou globalizáciou. Čoraz väčší priestor získavajú tie podoby organizácie práce, ktoré sú vystavané na sebakontrolu subjektu (Grey 1994), čo je aj príklad profesií a profesionalizmu.

S vytváraním nových foriem organizácie práce súvisí aj situácia, v ktorej je výkon mnohých činností spojených s využívaním odborného poznania čoraz viac ovplyvňujúcich rôzne aspekty života v moderných spoločnostiach. S tým je samozrejme spojená neustála snaha regulovať a kontrolovať činnosti založené na odbornom poznaní, ale ich povaha neumožňuje vždy využitie byrokratických alebo trhových foriem kontroly. Z toho dôvodu sú vytvárané rôzne podoby profesijných štandardov, kompetencií tak zo strany vykonávateľov pracovnej činnosti, ako aj zo strany štátu či súkromných spoločností.

Prebiehajúce zmeny v oblasti organizácie práce – kombinácia a prepájanie jej rôznych spôsobov – predstavujú zaujímavý spôsob, ako priblížiť jednotlivé výskumné stratégie sformované v priestore sociológie profesií a zároveň zhodnotiť ich užitočnosť pre vysvetlenie týchto zmien. Tým zároveň napĺňame aj

náš druhý cieľ, a to aspoň stručne priblížiť slovenskému čitateľovi doteraz nereflektovaný vývoj v oblasti sociológie profesií.

V rámci tejto oblasti sociologického záujmu môžeme hovoriť o niekoľkých výskumných smerovaniach. Jedno sa zameriava na hľadanie vhodných definíčných znakov profesií, čiže snaží sa nájsť vhodné klasifikačné kritériá, na základe ktorých by bolo možné určiť, čo je, respektíve nie je profesiou (klasifikačný prístup). V druhom prípade sa záujem sociológov sústreďí predovšetkým na skúmanie súboru minulých, ako aj súčasných aktivít, ktoré umožňovali a umožňujú realizáciu projektu profesionalizácie (prístup profesionalizácie). Ide o sledovanie stratégií, ktorých cieľom je zabezpečiť špecifické postavenie, charakterizované hlavne (ale nielen) autonómiou pri organizovaní a kontrole pracovnej činnosti. Ďalší možný, relatívne nový prístup k profesiám sa nesústreďí na identifikovanie univerzálnych vlastností a znakov profesií, ani primárne neštuduje rôzne postupy profesionalizácie, ktoré umožňujú získať sociálne alebo ekonomické výhody prostredníctvom monopolizácie poznania, prípadne zručností, ale sústreďí sa predovšetkým na profesionalizmus ako spôsob organizácie práce, umožňujúci kontrolu výkonu práce na diaľku. (Freidson 2001: 2)

V prvej časti textu sa sústreďíme predovšetkým na predstavenie klasifikačného prístupu a prístupu profesionalizácie, čo bolo hlavné výskumné smerovanie v 20. storočí. Ďalej sa pokúšame zhodnotiť ich explanačné možnosti v súvislosti s premenami organizácie práce a taktiež v súvislosti s niektorými inými procesmi (zvyšujúce sa kvalifikačné požiadavky na výkon mnohých zamestnaní). V tretej časti textu je potom predstavený výskumný program profesionalizmu, ktorý je možné chápať ako snahu o zapojenie sociológie profesií do vysvetľovania a pochopenia niektorých zmien vo svete práce.

1. Profesie a proces profesionalizácie v sociológii

Pojem profesie a profesionalizmu podobne ako mnoho iných pojmov, s ktorými sa pracuje v sociologickom kontexte (napríklad identita, národ, trieda), obsahuje dve roviny. Na jednej strane je súčasťou každodennej praxe označovania⁴ a na druhej strane ide o pojem používaný v odbornej sociologickej analýze.

Rolf Torstendahl (1990) upozorňuje, že profesia je príkladom pojmu, ktorý bol do sociologického slovníka prevzatý na základe bežnej praxe označovania

⁴ V kontexte slovenského prostredia môžeme poukázať na to, že termín profesia sa v bežnej praxi označovania používa veľmi ľubovoľne a skôr v zmysle akejkoľvek pracovnej činnosti (napríklad robotnícke profesie) než len na označenie určitého špecifického okruhu pracovných činností. Z toho dôvodu je potrebné zobrať na zreteľ aj určité historické (tradičiou podporené) kontexty používania pojmu profesia. V anglosaskej tradícii ide o pojem, ktorý aj v jeho laickom použití tradične označuje jasne určený súbor zamestnaní (lekár/ka, právnik/právnička, architekt a iné). V stredoeurópskom kontexte ide o pojem, ktorý nemá v bežnom použití presné vymedzenie, pretože nie je súčasťou historickej tradície označovania niektorých zamestnaní.

predovšetkým v angloamerickom prostredí. Táto tradícia výrazne formovala počiatkový sociologický prístup k profesiám. Prvé publikácie venované tejto téme (ako napríklad Carr-Saunders, Wilson 1933) boli inšpirované ukotvením do angloamerickej každodennosti a predstavovali skôr katalogizáciu tých zamestnaní, ktoré sa už ako profesie označovali v neakademickom a nesociologickom kontexte.

Na rozdiel od vývoja v kontinentálnej Európe sa v anglosaskom svete sformovali podmienky, v rámci ktorých niektoré zamestnania vykazovali špecifické vlastnosti a odlišnosti od iných. Išlo predovšetkým o menšie prepojenie či naviazanie na vládu alebo štátnu reguláciu a organizáciu. Na druhej strane predstavitelia týchto zamestnaní využívali niektoré prostriedky štátnej regulácie vo svoj prospech, ako je legitimizácia sebakontroly a získanie výraznej autonómie prostredníctvom právnych noriem. Javili sa potom ako špecifická a odlišná skupina, ktorá sa vyskytuje v pracovnej sfére. Okrem nich tu boli aj iné skupiny zamestnancov, ktoré si dokázali práve vďaka svojmu odbornému (expertnému) poznaniu udržať významnú nezávislosť vo vzťahu k zamestnávateľom (išlo predovšetkým o inžinierov).

Samozrejme, aj v Európe existovali lekári, inžinieri a právnici, ale ich napojenie na štát a na byrokratické organizácie bolo od začiatku oveľa viditeľnejšie a tesnejšie (kontinentálne budovanie železníc ako štátnych spoločností, zavádzanie verejného zdravotníctva ako súčasť štátnej sociálnej politiky). Preto sa oproti spomínanej angloamerickej skúsenosti nejavili ako nezávislá a špecifická skupina, ale skôr ako lepšie platený druh štátnych zamestnancov.

Tieto rozdiely formované na základe odlišnej sociálnej tradície sa prejavili aj v odlišnom teoretickom (analytickom) pohľade európskej a americkej sociológie na koncept profesie. Na rozdiel medzi angloamerickým a európskym pohľadom na profesie upozorňuje aj David Sciulli. (2005) Tieto rozdiely reflektuje aj Randall Collins (1990: 15), podľa ktorého angloamerická sociologická tradícia zdôrazňuje slobodu členov profesií kontrolovať podmienky výkonu povolania. Európska (kontinentálna) tradícia zase preferuje predstavu elitných pracovníkov (administrators), ktorí svoje pozície získavajú na základe akademických titulov a potvrdení (credentials). Napriek rozdielnej historickej tradícii medzi angloamerickým a európskym (kontinentálnym) pohľadom môžeme v oboch prípadoch sledovať základné spoločné predpoklady, pretože určité zamestnania, ktoré sa v angloamerickej tradícii označujú ako profesie, sa aj v európskom priestore spájajú s vysokým hodnotením, ktoré ich odlišuje od iných zamestnaní. V oboch pohľadoch sa u týchto zamestnaní taktiež predpokladá prítomnosť odborného poznania, ktoré je možné získať predovšetkým prostredníctvom dlhodobej prípravy.

Sociologické koncepcie profesií (bez ohľadu na ich pôvod) spájali profesie predovšetkým s atribútmi vysokého hodnotenia ich sociálneho statusu, speci-

fického postavenia v stratifikačnom systéme (slobodné povolania) a využívania odborného poznania. Jednotlivé výskumné programy však boli vystavané na rozdielnych predpokladoch, ktoré ponúkali odlišné výskumné smerovania. Tieto programy sú pre účely tejto štúdie pomenované ako klasifikačný prístup a prístup profesionalizácie (skúmanie historických aktivít, ktoré umožnili dosiahnutie špecifického postavenia). Nejde však o univerzálne rozšírené a kodifikované kategorizácie. Sú vytvorené predovšetkým pre účely tejto práce a ich cieľom je čo najlepšie pomenovať základné charakteristiky jednotlivých sociologických prístupov k profesiám. V nasledujúcej časti predstavujeme základné charakteristiky týchto sociologických prístupov.

1.1. Klasifikačný prístup k profesiám

Hlavný záujem klasifikačného prístupu k profesiám je predovšetkým v sledovaní toho, ako profesijné skupiny „vytvárajú subsystém v rámci širšieho sociálneho systému, a to prostredníctvom identifikovania ich funkcií pre systém ako celok. Vo svojom výskume sa pokúša poskytnúť indukzívne vytvorený súbor znakov, ktorý odlišujú profesie (od iných zamestnaní).“ (Brante 1988: 124) Podobne aj Macdonald (1995: 2) hovorí, že ide o prístup, ktorý vytvára charakteristiky ideálno-typickej profesie, s ktorými potom porovnáva reálne zamestnania.

V takto ponímanom výskume profesií sa spájajú niektoré teórie štruktúrneho funkcionalizmu a jej empirické overovanie napojené na neopozitivistické myšlienky. Tento teoretický rámec zdôrazňoval predovšetkým pozitívnu úlohu profesií pre fungovanie moderných industriálnych spoločností a hlavnú teoretickú inšpiráciu čerpal z prác Talcotta Parsonsa. Preto je zrejmé, že podobne ako pri iných oblastiach sociologického záujmu ani pri téme profesií nie je možné obísť teóriu štruktúrneho funkcionalizmu a osobu Talcotta Parsonsa⁵. Toto nevyhnutné stretnutie sa s Parsonsom je dané už tým, že ho môžeme považovať doslova za „otca výskumu profesií“. (Brante 1988: 120)

1.1.1. Profesie ako inštitucionalizované vzory pracovnej činnosti. Teória Talcotta Parsonsa

Parsonsov záujem o profesie vychádza z dvoch základných predpokladov. Tým prvým je, že profesie predstavujú dôležitý prostriedok v procese modernizácie a na to nadväzuje jeho druhý predpoklad, podľa ktorého štúdium profesií umožňuje opísať niektoré základné inštitucionalizované vzory pracovnej činnosti. Profesie charakterizuje ako najvýznamnejších nositeľov racionálneho konania a taktiež technologického poznania a konštatuje: „Je evidentné, že mnoho dôležitých znakov moderných spoločností je do značnej miery závis-

⁵ Parsons vo svojom prístupe k profesiám prepája angloamerickú tradíciu označovania určitej skupiny zamestnaní za profesie s niektorými teoretickými tradíciami, ktoré sa k tejto téme sformovali aj v rámci európskej sociológie. Rozšíril a systematizoval predovšetkým Weberove a Durkheimove analýzy profesií. (Boudon – Bourricaud: 1989)

lých od hladkého fungovania profesií“ (Parsons 1939: 457) a v závere svojho textu (*Professions and Social Structure*) opäť zdôrazňuje: „Význam profesií pre sociálnu štruktúru môže byť zhrnutý nasledujúcim spôsobom: Profesie predstavujú inštitucionálny rámec, ktorý zabezpečuje množstvo pre súčasnosť dôležitých sociálnych funkcií, menovite sledovanie vedeckého a liberálneho vzdelávania a jeho praktického aplikovania v medicíne, práve, technológii a vyučovaní.“ (s. 467)

Pozornosť sústredená na profesie predstavuje podľa Parsonsa prostriedok na pochopenie „spoločných inštitucionálnych vzorov pracovných činností“ (s. 459)⁶ v moderných spoločnostiach, pretože podoba inštitucionálnych vzorov pracovných činností nie je len výsledkom špecifického ekonomického poriadku založenom na voľnom podnikaní, akumulácii kapitálu a trhovej ekonomike. Vzory pracovných činností, charakteristické pre modernú spoločnosť, sú postavené predovšetkým na zdôrazňovaní univerzalizmu, funkčnej špecializácie (specificity) a aplikovaní vedeckého poznania a postupov do pracovných činností.

Parsons upozorňuje, že tieto vzory konania nie sú výlučnou charakteristikou profesií, poukazuje však na to, že v prípade profesií je najviac viditeľné ich zakomponovanie do výkonu sociálnej roly (napríklad do sociálnej roly vedca alebo lekára). Preto viedol polemiku s názormi, ktoré na profesie nazerali ako na určitý protipól podnikania a zdôrazňovali predovšetkým potlačanie alebo odstránenie motívu zisku z ich činnosti. Neustále pracuje s myšlienkou, že vzory, ktoré sú vlastné obom oblastiam (profesie aj podnikanie), sú pre spoločnosť minimálne také významné, ako je osobný záujem v podnikaní. Štúdium profesií sa mu tak javí ako prijateľný spôsob skúmania týchto spoločných elementov.

Dôležitým vzorom konania v systéme zamestnaní (occupational system) modernej spoločnosti je podľa Parsonsa uplatňovanie vedeckej racionality pri výkone pracovnej činnosti. Túto racionalitu je potrebné vnímať v protiklade ku tradicionalizmu a prejavuje sa dôrazom na „objektívnu pravdu“. Dôraz na objektívnu pravdu znamená, že riešenie problémov nie je definované prostredníctvom tradície. Tak podľa Parsonsa tradícia „stráca svoju normatívnu autoritu“ a je nahradzovaná logikou vedeckého uvažovania, ktorej cieľom je hľadanie najlepších a najefektívnejších riešení. Ďalej dodáva, že tento normatívny štandard je vlastný pre značné spektrum činností v modernej spoločnosti: „Podnikateľ či predstavitelia nevedeckých profesií, ako je napríklad právnik, sú zapojení do hľadania najlepších a najefektívnejších spôsobov realizovania svojich funkcií a neorientujú sa na akceptovanie časom overených postupov“. Vedecká racionalita (v zmysle využívania vedeckých postupov) musí byť

⁶ Anglická verzia je: Common institutional pattern of the occupational sphere generally.

inštitucionalizovaná, ide o súčasť „normatívnych vzorov: nie je to spôsob orientácie, ktorý by bol jednoducho prirodzený pre človeka“. (s. 459) Aj keď je tento typ racionality prítomný v modernej spoločnosti, Parsons považuje profesie za jej najviditeľnejšieho nositeľa.

Ďalším vzorom pracovnej činnosti, vyskytujúcim sa v modernej spoločnosti, je podľa Parsonsa autorita budovaná na základe funkčnej špecializácie. Nejde o manifestáciu „nadradenej múdrosti alebo vyššieho morálneho charakteru. Ide o autoritu vystavanú na základe vyššej technickej kompetencie profesionálov.“ (s. 460) Autorita sa nevzťahuje na určitú osobu a všetky činnosti, ktoré sa k nej viažu, ale je limitovaná na konkrétnu oblasť poznania a zručnosti. Viaz sa len ku konkrétnej činnosti, respektíve ku konkrétnej sociálnej role a nepresahuje ju. Opäť zdôrazňuje, že funkčná špecializácia je prítomná aj v iných oblastiach modernej spoločnosti, ako je napríklad byrokratická organizácia a pripomína, že funkčná špecializácia je inštitucionálny znak spoločný profesionálom, ako aj komerčnej sfére.

Iným vzorom pracovných činností v modernej spoločnosti, ktorý Parsons identifikuje prostredníctvom skúmania profesií, je univerzalistická orientácia. To znamená, že podoba konania voči druhému nie je určovaná na základe umiestnenia jednotlivca v sociálnej štruktúre alebo v systéme príbuzenských vzťahov. Konanie je definované výlučne tým, čím jednotlivec spĺňa objektívne podmienky, ktoré z neho robia predmet záujmu profesionála (pacient, klient u právnik) a je formované prostredníctvom „štandardov a kritérií, ktoré sú nezávislé od osobitného sociálneho kontextu“. (s. 462)

Na základe jeho neskorších prác, predovšetkým na základe príkladov uvedených v diele Sociálny systém (The Social System... 1951)⁷ je možné usúdiť, že profesie pre neho predstavovali dôležitú súčasť sociálnej štruktúry modernej spoločnosti, pretože predstavujú distribučný kanál, ktorý zabezpečuje aplikáciu a rozširovanie vedeckých poznatkov. Samotná aplikácia vedeckých poznatkov prostredníctvom profesií umožňuje a garantuje inštitucionalizáciu vedeckého poznávania ako súčasti rolovej štruktúry sociálneho systému. (s. 345)

Celým jeho prístupom k profesiám sa vinie myšlienka, že predstavujú prirodzený a spontánny výsledok procesu modernizácie a zároveň svojou činnosťou modernizáciu urýchľujú. Podľa Collinsa v podstate ide o predstavu profesií ako súboru „normatívnych rolí, ktoré prispievajú k fungovaniu spoločnosti ako celku“. (1990: 13) Z hľadiska ďalšieho smerovania výskumu profesií, ktoré boli na základe predstavených teoretických predpokladov chápané ako nevy-

⁷ Parsons sa priamo nevenuje profesiám ako takým, ale na základe poznámok a odvolaní, ktoré robí v prípade vedcov, učiteľov, právnikov a na základe kapitoly v ktorej sa venuje medicíne a lekárom (kapitola X: Social structure and dynamic process: the case of modern medical practice s. 428-479), je možné dospieť k záverom, ktoré sú tu prezentované.

hnutná súčasť sociálneho systému modernej spoločnosti, sa ako prirodzené javilo stanoviť konkrétne znaky, ktoré ich charakterizujú a zároveň odlišujú.

1.1.2. Hľadanie formálnych charakteristík profesií

Záujem sociológov, inšpirovaných Parsonsom a štruktúrnym funkcionalizmom, sa následne sústredil na otázku formálnych charakteristík profesií, ktorých určenie by pomohlo klasifikovať, ktoré pracovné činnosti sú profesie a ktoré naopak ako profesie nie je možné označiť. (Collins 1990: 12) Táto sociologická tradícia sformovala rôzne podoby klasifikácie, respektíve identifikácie profesií, pričom ako príklad môže slúžiť Millersonove enumeratívne vymedzenie profesií. (Podľa Brante 1988: 122):

- Používanie zručností, ktoré majú svoj zdroj vo vedecky ukotvenom teoretickom poznaní.
- Vzdelávanie a tréning zameraný na získavanie týchto odborných teoretických a praktických zručností.
- Kompetentnosť profesionálov je zabezpečovaná skúšaním.
- Profesionálna integrita je zabezpečovaná formálnymi kódexmi správania.
- Výkon služieb, ktoré sú pre všeobecný prospech (univerzalizmus).
- Výkon profesie je kontrolovaný členmi profesie (peer review, peer controlling).

Neskôr k tomu boli doplnené ešte nasledujúce charakteristiky profesií:

- Pocit identity a prijímanie spoločných hodnôt.
- Využívanie spoločného jazyka, ktorý je len čiastočne pochopiteľný pre nečlenov profesie.
- Profesia sa reprodukuje prostredníctvom výberu študentov.

Samozrejme, v literatúre je možné nájsť rôzne stručnejšie, ale aj rozšírenejšie varianty takéhoto vymedzenia, v rôznych učebniciach sociológie alebo v rôznych úvodoch do sociológie⁸ sa najčastejšie zdôrazňuje: vysoká miera generalizovaných a systematických znalostí, primárna orientácia na záujem spoločnosti a nie na vlastný záujem, vysoká miera sebakontroly správania prostredníctvom etických kódexov a mechanizmov vnútornej kontroly, zdôrazňuje sa tiež význam odmien, ktoré sú v prvom rade symbolom pracovného úspechu.

⁸ Tu by bolo možné stručne parafrázovať konštatovanie Dilbar Alijevovej (2006) ohľadom neustáleho pôsobenia štruktúrneho funkcionalizmu na sociologické (ale aj nesociologické prostredie) prostredníctvom zjednodušeného výkladu štruktúrneho funkcionalizmu. To sa týka aj výkladu týkajúceho sa profesií, ktorý býva často zúžovaný na prezentovanie niekoľkých definičných znakov.

Predovšetkým mimo oblasti sociológie⁹ nastalo stotožnenie takto formulovaného modelu s definíciou profesií a došlo k jeho určitému kodifikovaniu. Na profesie sa tak začalo nazerať ako na trvalé a stabilné sociálne štruktúry (objekty) v moderných spoločnostiach, ktoré sú charakterizované práve prítomnosťou týchto znakov. Opäť v teóriách mimo sociológie sa v dôsledku toho začalo objavovať akési presvedčenie, že splnenie a dosiahnutie týchto formálnych znakov bude viesť k dosiahnutiu sociálneho statusu, ktorý je priznaný už existujúcim profesiám (za ideál a vzor slúžili predovšetkým medicína a právo).

1.1.3. Sociológia profesií na rázcestí – téma profesionalizácie

V roku 1964 Wilensky publikoval článok, ktorý vyvolal v sociológii záujem o nové témy vo vzťahu k profesiám¹⁰. Tento článok je reakciou na to, čo sám charakterizoval ako „heroickú snahu mnohých zamestnaní byť identifikované ako profesie“. (Wilensky 1964: 137) Poukazuje v ňom na to, že formovanie profesií je spojené s dlhodobým procesom získavania „autority a slobody samoregulácie, s možnosťou autonómneho konania vo sfére vlastných kompetencií a s možnosťou realizácie aktivít zabezpečujúcich udržanie získanej autonómie a autority“. (Wilensky 1964: 146) Na základe toho obhajuje stanovisko, že profesionalizácia aj napriek zdaniu nepredstavuje univerzálny fenomén, pretože profesionalizácia je v prvom rade otázka získania a udržania autonómie nad vykonávanou činnosťou. Poukazuje na to, že z množstva existujúcich zamestnaní sa len malej časti z nich podarí realizovať všetky aktivity, ktoré spája s procesom profesionalizácie a so získaním rešpektovanej profesijnej autonómie. Počiatočným krokom v tomto procese je sformovanie potrebnej technickej základne, čo znamená predovšetkým vytvoriť prepojenie medzi aktivitami profesie a systematickým súborom poznatkov, ktoré sú dostupné jedine prostredníctvom dlhodobej prípravy. Štandardným príkladom je odkazovanie na prepojenie medicíny na prírodné vedy, ktoré sa uskutočnilo predovšetkým v priebehu 19. storočia. Iným príkladom môže byť sociálna práca, ktorá vytvára prepojenie na sociológiu a psychológiu. Ale potrebná technická základňa nemusí mať výlučne vedecký charakter. Architektúra napríklad vyžaduje značné množstvo estetického a umeleckého vkladu. Výkon kňazského povolania sa zase opiera o rešpektovaný systém dogiem a presvedčení, ktoré poskytujú dostatočnú technickú základňu.

⁹ Sociologický pohľad na profesie si vždy udržoval istú pluralitu názorov a predovšetkým pluralitu výskumných programov. Príklad toho, ako sa podobne definovaný súbor chápal ako súhrn definičných charakteristík, môžeme nájsť napríklad v textoch, ktoré sa zaoberali tým, či je možné hovoriť o profesiách v obchode (Sales profession; Hawes, Rich, Widmer 2004: Assessing the Development of the Sales Profession), ale aj v oblastiach pedagogiky a pedeutológie. (Kasáčová 2004; Kasáčová – Kosová 2006)

¹⁰ Ide však skôr o nezamýšľaný dôsledok ako o primárny cieľ textu. Wilensky viedol predovšetkým polemiku s názormi, podľa ktorých je profesionalizácia všeobecný fenomén modernej spoločnosti a postupne v dôsledku technického pokroku prebehne v širokom spektre zamestnaní. V tomto texte zdôrazňuje a vyzdvihuje výnimočné postavenie profesií v sociálnej štruktúre moderných spoločností.

Ďalšími krokmi v procese profesionalizácie sú podľa Wilenského vykonávanie činnosti na plný úväzok, nasleduje vytváranie vzdelávacieho systému, vytvorenie profesijných združení, politická agitácia na získanie opory v zákone a vytvorenie formálneho etického kódexu.

Wilenského text je pre pochopenie vývoja sociológie profesií dôležitý predovšetkým preto, že poukazuje na jeho dynamický aspekt. Dáva do popredia skutočnosť, že s profesiami je potrebné spájať aktivity, ktoré umožňujú získať a udržať špecifické autonómne postavenie v modernej spoločnosti. Táto myšlienka bola v rámci štruktúrneho funkcionalizmu odsunutá do úzadia. Preto ide o významný impulz upriamujúci pozornosť na tému profesionalizácie, ktorá predstavuje „získanie exkluzívneho práva na výkon určitého druhu práce, kontrolu prípravy na výkon práce a právo na kontrolu a hodnotenie výkonu práce“. (Freidson 1971: 22)

Andrew Abbott si u Wilenského všima to, že hoci poukázal na význam procesu profesionalizácie ako mechanizmu budovania a udržiavania autonómie, predstavoval skôr aktívneho obrancu a predstaviteľa klasifikačného nazerania na profesie aj s jeho štruktúrne funkcionalistickým pozadím. (Abbott 1988: 14)

Wilenského základná úvaha je podľa Abbotta postavená na tom, že proces profesionalizácie prebieha v niekoľkých základných krokoch, ktoré sa snaží odhaliť na príklade analýzy historického vývoja profesijných skupín¹¹. Wilensky následne dochádza k záveru, že na základe tejto analýzy je možné predpokladať „typickú postupnosť udalostí“ (Wilensky 1964: 142), ktoré sú príznačné pre proces profesionalizácie (vykonávanie činnosti na plný úväzok (start doing full time the thing that needs doing, vytváranie vzdelávacieho systému, vytvorenie profesijných združení, politická agitácia na získanie autonómie uznannej zákonnou formou, vytvorenie formálneho etického kódexu). V podstate ide o rozšírenie klasifikačného konceptu o dynamický aspekt. Ak v histórii zamestnania prebehla táto séria udalostí, je možné hovoriť o procese profesionalizácie a o procese získavania profesijnej autonómie.

Wilenského teóriu profesionalizácie je možné charakterizovať aj ako hraničnú koncepciu. Jedna jej časť je pevne spojená s klasifikačným prístupom a štruktúrnym funkcionalizmom, ktorý v období 50. a 60. rokov 20. storočia predstavoval hlavnú teóriu profesií. Na druhej strane vnáša do tohto stabilného prostredia niektoré nové komponenty, ktoré narúšajú ucelenosť a uzavretosť teoretických predpokladov, s ktorými tieto sociologické koncepcie pracovali. Napríklad tým, že poukázal na dôležitú úlohu procesu profesionalizácie, pootvoril Pandorinu skrinku s otázkou: Kto a prečo je tvorcom tohto procesu profesionalizácie? Wilensky ani Parsons, ani klasifikačný prístup túto otázku

¹¹ Držal sa v tomto prípade výlučne americkej histórie a európske podoby profesionalizácie nebral do úvahy. Čiže postupoval presne tak, ako to vo vzťahu k angloamerickej sociálnej tradícii charakterizoval Collins: reflektoval predovšetkým slobodu členov profesií.

priamo nikdy neriešili, pretože vychádzali z predpokladu, ktorý profesie chápe ako prirodzený a spontánny výsledok procesov modernizácie v spoločnosti.

Určitá intelektuálna nespokojnosť s týmto predpokladom viedla niektorých sociológov k tomu, že začali hľadať iné spôsoby explanácie a začali formovať nové výskumné orientácie v oblasti profesií. To, samozrejme, súvisí s celkovou klímou, ktorá vládla v 60. a 70. rokoch v sociológii a ktorá bola zdrojom veľkých teoretických revízií. V rámci tohto procesu vymedzovania sa voči Parsonsovmu chápaniu profesií (a výskumnému klasifikačnému programu) sa zdôrazňoval predovšetkým jeho normatívny a ideálny – typický prístup, ktorý podľa Everetta C. Hughesa (1958) viedol k chybnému položeniu otázok: namiesto otázky, či je určité zamestnanie profesiou, je lepšie sa pýtať na okolnosti, za ktorých sa zamestnania stali profesiou a ich vykonávatelia predstaviteľmi profesií.

1. 2. Profesionalizácia ako proces monopolizácie

Tak ako v prípade iných oblastí sociologického záujmu ani pri štúdiu profesií nenastala situácia, v ktorej by existovala len jediná uznávaná teória a z nej vyrastajúce výskumné smerovania. Preto je prirodzené, že sociologický záujem o rôzne aspekty procesu profesionalizácie nezačína len kritickým vystúpením voči štruktúrnemu funkcionalizmu a klasifikačnému prístupu. Aj v tomto prípade existovalo stabilné teoretické pozadie, inšpirované predovšetkým symbolickým interakcionizmom a jeho dôrazom na aktivitu a interakciu indivíduí a skupín pri vytváraní sociálneho sveta.

Interakcionizmus zdôrazňuje, že abstraktné a všeobecné charakteristiky profesií nám v podstate nič nehovoria o ich každodennej činnosti. Keď sa však pozornosť obráti týmto smerom, je viditeľné napríklad aj to, že príprava lekárov viac než k budovaniu altruizmu smeruje k odstupu, ktorý sa javí ako cynizmus (H. S. Becker a *Boys in White*), doktori sa môžu javiť aj ako manipulátori moci než len altruistickí „služobníci sociálneho dobra“. (Macdonald 1995: 4) Teda symbolický interakcionizmus priniesol do oblasti profesií záujem o to, čo predstavitelia profesií v každodennom živote konajú, aby získali a udržali svoju pozíciu. Záujem sa tak sústredil na sledovanie aktuálnych praktík predstaviteľov profesií. Dôležitosť tejto otázky podporil Everett C. Hughes (1958), podľa ktorého je dobré sústrediť pozornosť na to, čo profesie (ako sociálne skupiny) robia v každodennom živote, aby vyjednali a udržali svoje špecifické postavenia. Ako dodáva Randall Collins, skutočne silné profesie sú tie, ktoré „dokážu obklopiť svoju prácu sociálnymi rituálmi a premeniť svoju obyčajnú prácu na produkciu tajných symbolov“. (Collins 1990: 26) V rámci takto formulovaného výskumného uvažovania sa do popredia dostáva čoraz viac aspekt monopolizácie, ktorý predtým nebol v centre záujmu.

Monopolizáciu je možné teoreticky uchopiť ako prostriedok, ktorým sociálne skupiny blokujú prístup ostatných k výkonu a realizácii určitej činnosti. Ide o spôsob obmedzenia príležitosti zo strany rozdielnych sociálnych skupín, sociálne skupiny tento mechanizmus využívajú na to, aby maximalizovali svoje zisky a privilégia prostredníctvom obmedzovania prístupu k nim. Podobné procesy sprevádzajú vytváranie profesií ako skupín so špecifickým postavením v spoločnosti. Podľa tohto prístupu omylom celého klasifikačného prístupu bolo, že profesie reflektoval len ako spontánnu a prirodzenú (a potrebnú) súčasť systému moderných spoločností a nepýtal sa na príčiny a na zdroj ich špecifického postavenia. Ako upozorňuje Collins (Collins 1990: 25), úspešný proces uzatvárania pri profesiách je charakterizovaný hlavne tým, že príslušníci určitých zamestnaní začnú úplne kontrolovať výkon niektorých činností, definujú pravidlá, na základe ktorých je možné túto činnosť vykonávať, definujú spôsob prípravy a kontrolujú výkon činnosti a jej súlad s očakávanými postupmi. Najčastejšie používaným príkladom je výkon lekárskej profesie, môžeme sem však zaradiť aj niektoré právnické profesie (advokáti, notári), ale aj architektov.

Larsonová okrem aspektu monopolizácie výkonu práce dáva proces profesionalizácie do súvisu so sociálnou mobilitou a proces profesionalizácie chápe ako prostriedok na zvýšenie sociálneho statusu. Priamo hovorí, že „professionalizácia predstavuje proces premeny jedného druhu vzácných zdrojov – špeciálne poznanie a zručnosti – na iné zdroje – sociálne a ekonomické výhody. Podporiť vzácnosť implikuje tendenciu k monopolizácii: monopolizácia expertnosti na trhu a monopolizácia statusu v systéme stratifikácie.“ (Larson 1977: xvii) Trhová kontrola a sociálna mobilita tak predstavujú neoddeliteľné dimenzie profesionalizácie. Podľa nej sa tak štúdium profesie nedá oddeliť od skúmania týchto mechanizmov „trhovej kontroly“. Príkladom monopolizácie a uzatvárania je aj presadzovanie pravidla, že výkon a aktivity, ktoré sa viažu na určitú profesiu, môžu kontrolovať len jej príslušníci, ostatní sú ako laici z tejto kontroly vylúčení.

Aby bolo možné dosiahnuť toto privilégium a takéto špecifické postavenie, je potrebné, aby sa s výkonom práce spájalo určité poznanie, ktoré je „formalizované, získavané v inštitúciách vyššieho vzdelávania a vyjadrené v abstraktných termínoch“, čo podľa Freidsona zvyšuje šance na získanie „privilegovaného postavenia na základe vlastnenia ezoterického poznania“. (Freidson 1971) Wilensky podobne konštatuje, že „ak technická základňa zamestnania pozostáva zo slovníka, ktorý znie každému familiárne, alebo keď je odborná základňa taká úzka, že je možné si ju osvojiť ako súbor pravidiel väčším množstvom ľudí, potom takéto zamestnanie bude mať ťažkosti pri získavaní monopolu“. (Wilensky 1964) Preto je v procese profesionalizácie dôležité dosiahnuť „optimálnu kognitívnu základňu na monopolizáciu

kompetencií“. (Larson 1977: 31) Ide o situáciu, keď je poznanie dostatočne špecifické, aby zabezpečilo odlišenie a špecifikáciu komodity¹², ktorú poskytuje profesia. Toto poznanie musí byť taktiež v dostatočnej miere štandardizované alebo kodifikované, aby bolo možné ustáliť produkt. V prípade profesií, aby bolo možné štandardizovať producentov, ktorí sú neoddeliteľne spojení so svojím produktom založenom na vlastníctve poznania. Kodifikáciu je potrebné udržať v takej podobe, aby tam existoval určitý nedefinovaný priestor na profesijné tajomstvo alebo majstrovstvo (tacit knowledge), a tak sa predišlo zredukovaniu poznania na súbor rutinných štandardizovaných postupov. (Larson 1977: 31)

Freidson ale upozorňuje, že pre získanie privilégia v podobe možnosti plnej kontroly výkonu práce je dôležité okrem optimálnej kognitívnej základne disponovať aj právnym potvrdením, ktoré má svoje základy v kontakte s politickou mocou. „Je to moc vlády, ktorá garantuje profesiám exkluzívne právo používať a posudzovať určitý druh poznania alebo skúsenosti“ (Freidson 1971: 29) a v dôsledku toho exkluzívneho práva profesie získavajú moc nad určitou oblasťou aktivít. Keď sa teda sociológovia zaoberajú procesom profesionalizácie, nemôžu vynechať ani túto rovinu kontaktu s politickou mocou, pretože nielen získanie monopolu na kontrolu práce v určitej oblasti, ale aj jeho udržanie vyžaduje „kontinuálnu politickú aktivitu“. Podľa Freidsona je v podstate jedno, aký je objektívny záujem profesií (poznanie, humanita, spravodlivosť alebo čokoľvek iné), na dosiahnutie týchto cieľov sa totiž musia v prvom rade stať „záujmovou skupinou a ochraňovať sa pred tými, ktorí majú podobné alebo konkurenčné záujmy. Na formálnej rovine asociácií sú profesie hlboko zapojené v politike“. (s. 30) V tomto prípade je potrebné vnímať „zapojenie do politiky“ ako realizáciu tých činností, ktorými profesie (ako záujmové skupiny) presadzujú dosiahnutie svojich hlavných cieľov ako získanie a udržanie monopolu nad výkonom určitej činnosti.

Ďalším aspektom, ktorý je v procese profesionalizácie potrebné sledovať, je vytváranie a odovzdávanie profesiovej ideológie. Podľa Freidsona sú ideológie profesií skutočne imperialistické. Vyžadujú viac práv z dôvodu poznania a zručností, ktorými profesionáli disponujú a dožadujú sa širších právomocí, než môže byť ospravedlnené na základe demonštrovanej efektívnosti. Takto vnímaný imperialismus nemusí byť len výsledkom surového vlastného záujmu, ale môže byť sledovaný a chápaný „prirodzený výsledok hlbokého previazania s hodnotami práce vytvorenými plne socializovaným profesionálom, ktorý im zasvätil celý dospelý život“. (s. 31)

¹² Komodita má v tomto zmysle nehmotnú podobu, pretože produkty profesií sú späté predovšetkým s osobou producenta, sú len formálne oddeliteľné od produkujúceho. Hlavnou komoditou, ktorú profesie poskytujú, je poznanie, a preto aj „producent samotný musí byť produkovaný, aby jeho produkt alebo komodita získali špecifickú a odlišnú podobu“. (Larson 1979: 15) Teda profesionál (producent nehmotnej komodity – poznania) musí prejsť dostatočnou prípravou a socializáciou.

Larsonová pri analýze profesijných ideológií identifikuje okrem dôrazu na špecifickosť a výlučnosť poznania aj iné elementy, ktoré zdôvodňujú potrebu monopolizácie výkonu práce. Ide predovšetkým o dôraz na zručnosti (craftsmanship), ktoré sú zdrojom objavenia vnútorných hodnôt v práci, a preto je možné vyzdvihovať aj ideál univerzálnej služby spojenej s „ochranou sociálneho tkaniva proti rozvrtným efektom trhu“. (Larson 1977: 220)

1.2.1. Profesionalizácia: proces delby expertnej práce

Andrew Abbott ponúka doplňujúci pohľad na význam a úlohu monopolizácie v profesiách. Zdôrazňuje predovšetkým to, že uzatváranie predstavuje nástroj v rámci „medziprofesijného súťaženia“ a ďalej dodáva, že „kontrola bez súťaženia je triviálna“. (Abbott 1988: 2) Abbott vychádza z predpokladu, že kľúčovým fenoménom profesijného života je spojenie medzi profesiou a jej prácou, toto spojenie je možné označiť ako právomoc (*jurisdiction*). Analyzovať rozvoj profesie znamená analyzovať to, ako je toto spojenie vytvárané a udržiavané v práci, ako je ukotvované do formálnych a neformálnych sociálnych štruktúr a ako vzájomné pôsobenie právomocí medzi profesiami ovplyvňuje individuálnu históriu určitej samostatnej profesie. Pojem právomoci (*jurisdiction*) je nosný pre pochopenie Abbottovej teórie profesionalizácie. Čo však tento termín znamená a ako je potrebné ho v tomto kontexte chápať?

Každá profesia sa vzťahuje na riešenie problémov, právomoc potom znamená uznávanú výlučnosť vyjadrovať sa a konať vo vzťahu k určitému problému a zároveň aj identifikovať určitý problém. Abbott poukazuje na to, že existujú určité objektívne základy, ktoré umožňujú sformovanie tejto výlučnosti (technický pokrok, organizačné základy, prírodné objekty a fakty). Objektívne faktory však nie sú podľa neho až také dôležité pre pochopenie fungovania profesií a profesionalizácie. Oveľa zaujímavejší priestor pre sociológov predstavujú subjektívne kvality právomoci, pretože ich preskúmanie znamená odhaliť mechanizmy samotnej práce profesií. (s. 36)

K subjektívnym kvalitám právomoci je možné priradiť právo na klasifikáciu problému, premýšľanie o probléme, následne vykonanie akcie a vytváranie akademického poznania problému. V rámci procesu získavania a udržiavania právomocí sa jednotlivé profesie snažia dosiahnuť takú situáciu, keď nimi vytvorené subjektívne kvality právomocí (teda diagnostikovanie, liečenie, vytváranie záverov a poznania) sú uznávané ako najvhodnejšie pri eliminácii určitého problému. Monopolizácia tak smeruje k tomu, aby členovia profesie obránili určitý priestor problémov, ku ktorým majú takpovediac exkluzívne právo sa vyjadrovať, pred tými, ktorí by tento priestor chceli obsadiť. Jednou z profesií, ktorá má silnú schopnosť vytláčať, respektíve obsadzovať takéto priestory, je medicína (medicinizácia problému). Priestor, kde je možné sledovať určité súperenie o získanie právomoci (*jurisdiction*), je oblasť duševného zdravia, kde spolu súperí psychológia a psychiatria. Tento príklad

dokazuje, že medziprofesijné súťaženie o právomoci môžeme sledovať vtedy, keď sa objavujú viaceré možné spôsoby nazerania na tú istú situáciu (problém), ako to vo svojej práci zdôrazňuje Abbott.

Ďalším dôvodom súťaženia o právomoci nad problémom (predovšetkým o subjektívne právomoci) je objavenie (rozpoznanie alebo definovanie) nového problému, ktorý by mohol byť predmetom expertnej práce. V takom prípade môže nastať situácia, že existujúce profesie sa pokúšajú uplatniť svoje právomoci nad týmto problémom, pokúšajú sa ho zahrnúť do svojho vlastného okruhu problémov a identifikovať ho ako problém spadajúci pod ich právomoci (jurisdikciu)¹³. Ak je však tento problém veľký a komplexný, môže dôjsť k vytváraniu úplne novej profesie (vyčlenením zo starších profesií alebo úplne novým formovaním), ktorá obhájí jurisdikciu nad touto oblasťou. Čo je však na celom tomto prístupe dôležité, je schopnosť a možnosť identifikovať určitú situáciu, jav alebo udalosť ako problém, ktorý je nutné podrobiť expertnej praxi. Práve schopnosť presadiť verejné uznanie problému je veľmi dôležitá udalosť pri dynamike profesií (alkoholizmus, chudoba, finančná gramotnosť).

Túto Abbottovu koncepciu nie je potrebné vnímať ako veľký protiklad voči Freidsonovým alebo Larsonovej záverom. Abbott podáva doplňujúce vysvetlenie, ktoré v ich teórii profesionalizácie chýbalo. Ako dodáva Macdonald „hoci profesie môžu získať pre seba monopol, stále musia súťažiť s ostatnými, ktorí sú schopní ponúkať podobné alebo rovnaké služby. Z toho dôvodu musia obraňovať, prípadne rozširovať oblasť svojich aktivít; alebo ak prijmem Abbottov spôsob, musia obraňovať a rozširovať svoju jurisdikciu.“ (Macdonald 1995: 34) Tu je potrebné upozorniť, že zdôrazňovanie významu politických aktivít, prípadne zdôrazňovanie úlohy profesijných ideológií alebo obrany právomoci (jurisdiction) má za cieľ zvýrazniť to, že profesie ako také predstavujú výsledok špecifických aktivít spojených s procesom profesionalizácie.

2. Pôsobenie organizačných a kultúrnych premien na profesie

Už spomínaný Rolf Torstendahl pri porovnávaní oboch teoretických prístupov nachádza jeden veľmi dôležitý spoločný bod. Obidva predpokladajú, že profesie predstavujú jasne definovateľné skupiny zamestnaní v spoločnosti a v jej stratifikačnom systéme. Keď štruktúrny funkcionalizmus vo svojej klasifikačnej snahe hľadá podstatné znaky profesií, inšpiruje sa hlavne v priestore práva a medicíny a to isté robí aj kritický prístup sledujúci proces profesionalizácie, čo často znamená, že sleduje stratégie uplatňované práve v oblastiach medicíny a práva, ktorými sa dosahuje oddelenie expertov od laikov. Závažnou okolnosťou, v dôsledku ktorej je potrebné zamyslieť sa nad súčasnými explanačnými

¹³ Abbott ako príklad uvádza alkoholizmus, ktorý bol ako problém hodný expertného poznania označený začiatkom 20. storočia.

možnosťami klasifikačného prístupu, ako aj prístupu profesionalizácie, je neustála dynamika spoločenskej praxe.

Prvou podstatnou zmenou je meniace sa *organizačné prostredie*, ako na to upozorňujú Leicht a Fennel (1997), ale aj Freidson (2001). Normatívny – klasifikačný pohľad na profesie predpokladal, že jedným z charakteristických a podstatných znakov práce profesií je autonómia, nezávislosť a kolegiálna kontrola, ktorá prevažuje nad byrokratickou kontrolou alebo pre trhovú systém typickou kontrolou zo strany zákazníkov. Podľa Freidsona neustále dochádza k postupnému začleňovaniu nezávislých jednotlivcov a skupín do rôznych organizačných, byrokratických štruktúr a k pôsobeniu organizačných kontrolných mechanizmov na ich činnosť. Tento proces by ešte nemusel byť dôvodom na prehodnotenie sociologického konceptu profesie, keby sa k nemu nepripájali ďalšie podstatné zmeny. Jednou z nich je oslabovanie autonómnej kontroly nad výkonom profesie. Neznamená to, že by napríklad lekári (ako častý príklad) úplne stratili právo samostatne rozhodovať o postupe v práci a o spôsobe liečby. Pri svojich rozhodnutiach však musia brať čoraz viac na zreteľ očakávania a záujmy ďalších aktérov, ktorí priamym alebo nepriamym spôsobom ovplyvňujú výkon ich činnosti (definované štandardy a postupnosť krokov na základe ceny zákroku, stanovovanie obmedzení zo strany zdravotných poisťovní alebo „premena“ pacienta na zákazníka len ako malé príklady)¹⁴.

Čoraz častejšie dochádza k tomu, že profesijné štandardy, ktoré boli hlavným zdrojom autonómie a prostriedkom, ktorý zabezpečoval kontrolu nad výkonom činnosti, začínajú byť čiastočne spoluurčované alebo úplne definované samotnými byrokratickými organizáciami, štátnymi organizáciami a nie výlučne členmi profesie. To na druhej strane kladie otázky aj predstaviteľom kritického prístupu, zdôrazňujúceho význam profesionalizácie ako procesu monopolizácie, pretože vychádzal z predpokladu, že hlavným zdrojom profesionalizácie je úsilie samotných členov získať sociálne a ekonomické výhody. Ako však vysvetliť situáciu, keď samotné organizácie (prípadne štát) zasahujú do vytvárania profesijných štandardov, prípadne vytvárajú tlak na ich ustanovenie?

Okrem organizačných zmien sú dôležité aj procesy, ktoré pôsobia na autoritu experta a spôsobujú v niektorých prípadoch jej *oslabovanie*. Táto téma je dôležitá z toho dôvodu, že klasifikačný prístup (ale aj kritický prístup profesionalizmu) anticipoval u profesií nespochybňovaných a akceptovaných¹⁵ autoritu či už nad klientom alebo nad určitou oblasťou alebo situáciou ako dôsledok vlastníctva odborného expertného poznania, naň naviazaných zručností a jeho

¹⁴ V oblasti vedeckej práce, ktorá podľa Parsonsa (1939) predstavuje najčistejší typ profesie, sa hodnotenie kolegov nahrádza, respektíve dopĺňa externými kritériami na množstvo publikačnej činnosti, množstvo finančných prostriedkov získaných cez rôzne grantové schémy.

¹⁵ Kritický prístup videl zdroj autority predovšetkým ako následok procesu uzatvárania, klasifikačný prístup zase ako prirodzený dôsledok delby práce a hodnôt, ktoré profesie pri svojej práci uplatňujú.

odlíšenia od laického ne odborného poznania. (K tejto téme viac Freidson 1984; Saks 1995) Dôvody, prečo v niektorých prípadoch dochádza k oslabovaniu autority expertov, môžu byť rôzne. Možno je to dôsledok toho, že v spoločnosti v dôsledku niektorých závažných udalostí¹⁶ rastie obozretnosť a určitá cielená nedôvera k návrhom a konaniam expertov. Prípadne je to následok expanzie životných štýlov, v rámci ktorých sa formujú osobité a „alternatívne“ skupiny expertov na rôzne oblasti, ktoré sú odlišné od tých oficiálnych a formálne uznaných. A dôvodom môže byť aj viditeľnosť niektorých „sporov o expertnosť“¹⁷, ktorých zdrojom je protikladnosť návrhov na riešenie určitej problémovej situácie a to môže vyvolať nedôveru v účinnosť a použiteľnosť expertného poznania. Dôsledkom týchto sporov o expertnosť môže byť spochybňovanie, prípadne nesúhlas „laikov“ s návrhmi expertov, či už majú podobu občianskych aktivít, individuálneho prejavu, prípadne vytvárania alternatívnych spôsobov riešenia situácie. Určenie hlavného dôvodu šíriacej sa ostražitosti voči návrhom „expertov – profesionálov“ je námetom na úplne inú prácu. V tomto texte je však potrebné aspoň stručne poukázať na to, že súčasné sociálne, ale aj kultúrne prostredie už nie je nekritické voči expertnému poznaniu, v niektorých prípadoch o ňom pochybuje a podrobuje ho vlastnému hodnoteniu, čo samotných expertov (v niektorých prípadoch) vedie k tomu, aby pozmenili spôsoby svojej prezentácie, prípadne aby sa viac začali venovať verejnej prezentácii (projekt verejnej sociológie ako jeden z prípadov alebo početné využívanie ekonomických argumentov pri verejnej prezentácii vedy).

Ďalšou oblasťou, ktorá problematizuje skúmanie profesií, sú rastúce kvalifikačné požiadavky na výkon rôznych zamestnaní, čo je spôsobené neustálym technologickým vývojom, rastom špecializácie, ale aj rozhodnutiami byrokratických inštitúcií (rozhodnutia štátu, rozhodnutia orgánov EÚ – napríklad VŠ vzdelávanie zdravotných sestier). Klasifikačný prístup (vymedzenie znakov profesií a následné určenie, ktoré zamestnania sú profesiami a ktoré nie) tu naráža na niektoré svoje limity. Jeho základné predpoklady sa formovali v čase, keď odborná, vedecká a vysokoškolská príprava bola požadovaná v menšom počte zamestnaní a pracovných pozícií, ktoré často tvorili predlohu konceptu profesií. Aktuálne zvyšovanie kvalifikačných požiadaviek má za následok, že profesie nie je možné jednoznačne spájať len s tými skupinami v populácii, ktoré disponujú odborným, na vedeckých princípoch vystavaným

¹⁶ Ide o udalosť ako výbuch černo byľskej elektrárne v roku 1986, ktorá ovplyvnila Ulricha Becka pri písaní knihy Riziková spoločnosť. Bauman v knihe Modernosť a holokaust taktiež poukazuje na to, že holokaust a vyhladzovanie celých skupín obyvateľstva boli možné len za pomoci zapojenia modernej racionality a celého súboru expertného poznania, a tak upravuje pohľad na vnímanie inštitúcií modernej spoločnosti. Zo súčasných udalostí by bolo možno zaujímavé spomenúť jav kolapsu niektorých oblastí finančných sektorov, ktoré boli taktiež budované a prezentované ako priestory naplnené a využívajúce expertné ekonomicko-matematické poznanie.

¹⁷ Napríklad spor o Tichú a Kôprovú dolinu vo Vysokých Tatrách, ak máme použiť príklad zo slovenského prostredia, globálne diskusie o otepľovaní alebo geneticky modifikovaných potravinách, ale aj aktuálne prebiehajúca finančná kríza.

poznaním, pretože takýchto zamestnaneckých skupín je v populácii čoraz viac a pôvodné chápanie profesie tak vlastne stráca svoju diferenciačnú funkciu¹⁸.

Okrem týchto procesov, ktoré narúšajú niektoré základné predpoklady, s ktorými pracovala klasifikačná koncepcia profesií, ako aj koncepcia profesionalizmu, je potrebné poukázať aj na tie skutočnosti, ktoré naopak vyvolávajú záujem o niektoré aspekty organizácie práce typické pre prostredie profesií. Dôležitým impulzom je v tomto prípade hľadanie efektívnejších (ekonomicky menej nákladných) foriem organizácie, čo spôsobuje splošťovanie byrokratických mechanizmov, vytváranie sieťových organizácií, flexibilizáciu práce (ak to podmienky dovoľujú). V podstate ide o hľadanie spôsobov, ktoré umožnia riadenie pracovných činností pri čo najmenších nákladoch. Sociológovia zaoberajúci sa premenami organizácii (Burrell 1988; Miller – Rose 1990; Grey 1994; Smith 1997; Podolny – Page 1998) upozorňujú aj na čoraz výraznejšie využívanie nepriamych mechanizmov organizovania ekonomického a pracovného života, ktoré využívajú sebaregulačné kapacity subjektu. Christopher Gray¹⁹ poukazuje napríklad na využitie konceptu kariéry a kariérneho rastu, ktorému sa jednotlivec podriadi, podľa ktorého riadi svoje konanie. Využíva sa tak situácia, keď práca a s ňou spojená kariéra predstavujú najrozšírenejší spôsob sebarealizácie (realising the project of self), pričom úspešná kariéra vyžaduje výraznú mieru sebadisciplíny. Organizačná štruktúra a kultúra, ktorá vytvára (niekedy len zdanlivé) podmienky pre budovanie kariéry, tak môže lepšie využiť sebaregulačné kapacity subjektu.

Využitie konceptu profesií a profesionalizmu predstavuje taktiež jeden zo spôsobov efektívnejšej (ekonomicky) organizácie a kontroly práce. Keďže táto téma je predmetom nasledujúcej časti článku, zatiaľ len stručne môžeme povedať, že využitie profesionalizmu umožňuje vytvárať takzvanú „zodpovednú autonómiu“. (Fournier 1999: 291) Ide o vytváranie situácie, v ktorej jednotlivci získavajú určitú autonómnosť v konaní, na druhej strane aktivácia mechanizmov profesií (etické štandardy, kompetencie, vytváranie profesijnej kultúry) predstavuje mechanizmy, ktorými je táto autonómia kontrolovaná. Využitie niektorých týchto prostriedkov sa uskutočňuje aj v tých oblastiach, ktoré ani americká, ani európska tradícia nikdy ako profesie neoznačovala.

3. Profesionalizmus a kontrola práce

Spomínané organizačné, kultúrne zmeny, ale aj zmeny v kvalifikačných požiadavkách upozornili na problémy, ktoré predchádzajúce dva výskumné programy a s nimi spojené teórie neboli úplne pripravené spracovať, a preto sa

¹⁸ Aj v predchádzajúcich prácach Freidson dával do pozornosti, že profesie predstavujú predovšetkým spôsob, ktorým je práca riadená a organizovaná (1971: 21), takže nejde o úplne novú myšlienku v rámci sociológie.

¹⁹ Christopher Gray túto svoju teóriu budoval na základe výskumu veľkých auditorských (účtovných) firiem.

rozšírenie záujmu sociológie profesií, ako aj jej teoretických predpokladov stalo viac ako nevyhnutné. Napríklad Julia Evettsová píše: „Je dôležité posunúť záujem od snahy definovať profesie a taktiež odkloniť záujem od procesu profesionalizácie (ako historického procesu uzatvárania).“ (2003: 21) V dnešnej situácii je podľa nej zaujímavejšie obrátiť pozornosť na profesionalizmus, ktorý je potrebné vnímať ako produktívny normatívny prostriedok zabezpečujúci kontrolu nad výkonom zamestnania (control at a distance).

Práve odklon od chápania profesií ako špecifických skupín v spoločnosti a následné polozenie dôrazu na profesionalizmus ako prostriedok kontroly predstavuje možný spôsob, ako pochopiť niektoré aspekty sveta práce v dnešnej situácii. Keď autori ako Julia Evettsová, Valerie Fournierová hovoria o profesionalizme, ich hlavná myšlienka sa opiera o Eliotta Freidsona, ktorý profesionalizmus vymedzuje ako špecifickú „tretiu logiku“ (2001: 2), ktorou sa vykonáva kontrola práce²⁰. Freidsonov koncept profesionalizmu ako spôsob kontroly práce je následne teoreticky spojený s témou diskurzu. (Fournier 1999: 281; Evetts 2003: 25) Diskurz profesionalizmu umožňuje predvídateľnosť konania bez prílišnej byrokratickej kontroly. (Fournier 1999: 290) V tom spočíva jeho prítlačivosť pre dnešnú dobu.

Analýza diskurzívnej povahy profesionalizmu však odhaľuje jeho ďalšie aplikácie ako len využitie pri kontrole pracovnej činnosti. V rámci profesionalizmu sa môže vyzdvihovať napríklad odbornosť a expertnosť, ktoré umožňujú definovať a odhaľovať potreby klientov a udržiavať si právo vyjadrovať sa k týmto potrebám. Uskutočňuje sa to v rôznych osobných službách, ako je napríklad coaching či v rôznych podobách poradenstva (finančné poradenstvo, realitný agenti). Diskurz profesionalizmu môže byť taktiež aktivizovaný ako nástroj odporu voči zavádzaniu niektorých zmien. Fiona Hilerthyová (2008) sleduje napríklad vytváranie a využívanie diskurzu profesionalizmu ako prostriedok voči prílišnej rutinizácii a štandardizácii učiteľského povolania. Tieto príklady poukazujú na explanačné možnosti, ktoré súvisia s obrátením záujmu na skúmanie diskurzu profesionalizmu. V rámci tejto práce ale ostaneme predovšetkým v rovine skúmania profesionalizmu ako prostriedku kontroly výkonu práce.

Nevyhnutnou súčasťou úvah nad profesionalizmom ako mechanizmom kontroly na diaľku je aj otázka, ako dokáže logika takejto formy organizácie práce pôsobiť ako disciplinárny mechanizmus. Pri hľadaní odpovede sa ako účelné javí odvolanie na Foucaultovu koncepciu ovládania (government, governmentality). Foucault predpokladá, že podoba moci a kontroly v modernej spoločnosti nie je viditeľná a koncentrovaná (napríklad do pozície štátnej moci, prípadne autoritatívneho hegemóna), ale naopak, je prítomná v celom

²⁰ Okrem toho hovorí o byrokratickej kontrole a trhovej kontrole výkonu práce.

systeme spoločnosti, v celom jej tkanive. Štátna moc je len jedným, dôležitým, ale nie jediným prvkom v celom komplexnom systéme ovládania (government) v spoločnosti. Táto koncepcia tak vychádza z predpokladu, že pri skúmaní vládnutia v modernej spoločnosti musíme sústrediť pozornosť na „rôznorodosť síl a skupín, ktoré heterogénnym spôsobom zasahujú do života jednotlivcov a podmienok na národnom teritóriu, pri sledovaní rôznych cieľov“. (Miller – Rose 1990: 3)

Aplikácia mechanizmu ovládania v modernej spoločnosti nie je možná bez aktívnej úlohy poznania a jeho vytvárania. Miller a Rose poukazujú na to, že „intelektuálna činnosť neobsahuje len proces vytvárania nových poznatkov, ale je taktiež zdrojom rôznych spôsobov zaznamenávania, predpovedania, vypočítateľnosti a hodnotenia“, ktoré sa stávajú nástrojmi, prostredníctvom ktorých je možné vnášať expertnosť do rozličných oblastí ľudského života (napríklad téma duševného zdravia, finančnej gramotnosti obyvateľstva, ale aj otázka chudoby). Táto možnosť merania a kalkulácie (napríklad v ekonómii) sa stáva zdrojom tvrdení ohľadom vlastníctva špecifického poznania a z neho vyplývajúcej moci.

Miller a Rose dávajú do popredia to, že ovládanie a moc sú v modernej spoločnosti aplikované predovšetkým prostredníctvom samoregulačnej kapacity subjektu, „tvarovanej a normalizovanej v značnej miere prostredníctvom expertného pôsobenia“. Túto samoregulačnú schopnosť subjektu Foucault charakterizuje ako špecifickú mentalitu ovládateľnosti (governmentality), ktorá je spoločným základom pre všetky moderné formy politického myslenia a konania. Ovládateľnosť (governmentality) je podľa Foucaulta výsledkom „usporiadania súboru inštitúcií, procedúr, analýz a reflexií, kalkulácii a taktík, ktoré umožňujú použiť túto formu moci“. (Foucault 1978: 20, cit. Miller – Rose 1990: 2)

Ovládanie, založené na samoregulácii jednotlivcov cez vytváranie „vhodnej osobnosti“ (Fournier 1999: 281), charakterizuje predovšetkým diskurzívny charakter. Termín diskurz odkazuje na historicky sformovaný súbor praktík, ktorý limituje ľudské konanie a taktiež limituje aj formy a spôsoby myslenia. (Fox 1998: 417) Diskurz sa taktiež viaže na teoretické koncepty, ktoré vysvetľujú to, čo jednotlivci konajú a ako myslia v kontexte režimov pravdy. Takéto chápanie diskurzu priamo nadväzuje na Foucaulta, ktorý mu prisudzuje jeho vlastný život nezávislý od ľudského konania, pričom nie je možné redukovat' diskurz ani na vymedzený súbor textov alebo praxí. Práve toto redukovanie diskurzu na autonómny systém pravidiel a prehliadanie niektorých neverbalizovaných rutinných aktivít sa stalo nástrojom kritiky, pričom sa poukazovalo predovšetkým na určitý mýtus autonómneho diskurzu, ktorý je u Foucaulta prítomný.

Toto sú základné predpoklady, z ktorých vychádza Valerie Fournierová, keď chápe profesionalizmus ako prostriedok a mechanizmus kontroly na diaľku. Podstatné je v tomto prípade konštatovanie, že profesionalizmus dáva dôraz na potrebu autonómneho správania a konania jednotlivcov a na druhej strane vytvára predpoklady na jeho reguláciu a riadenie. Fournierová jednoducho vychádza z predpokladu, že profesionalizmus je možné priradiť k tomu, čo sa označuje ako „liberálne ovládanie“ (liberal government)²¹, ktoré charakterizuje práve nevyhnutná spoluúčasť subjektov na procese ovládania, ktorá sa prejavuje v ich samoregulácii. Čiže „byť profesionálom neznamená len absorbovať a využívať vedecké a odborné poznanie, ale nevyhnutnou súčasťou je aj jednotlivcova samoregulácia tak, aby sa správval a vytváral primeraný dojem“. (Fournier 1999: 287) Fournierová zdôrazňuje predovšetkým to, že „mobilizácia diskurzívnych zdrojov profesionalizmu²² umožňuje realizovať kontrolu na diaľku (control at distance) prostredníctvom vytvárania „vhodných“ pracovných identít a správania“. (s. 281)

Podľa Freidsona (2001) je pre profesionalizmus ako špecifický organizačný princíp práce potrebná diferenciácia odborného poznania od každodenného, pre život v spoločnosti potrebného poznania, k čomu slúži jeho „inštitucionalizácia a formalizácia“. (Freidson 2001: 29) Dosiahnutie tohto odborného poznania umožňuje prístup k zručnostiam, získaným prostredníctvom výkonu praxe (tacit knowledge). Priznané vlastníctvo odborného poznania je dôležitým prostriedkom, ktorý podporuje vytváranie a upevňovanie profesijnej ideológie, identity a taktiež je nevyhnutným zdrojom, okolo ktorého sa vytvárajú mechanizmy nebyrokratickej kontroly práce. Stáva sa mechanizmom, na základe ktorého sa vytvára pocit „iného“, odlišného; formuje sa určitá príslušnosť k ostatným, ktorí disponujú týmto poznaním a vytvára sa vedomie kolektívneho MY a zodpovednosti za toto kolektívne MY.

Julia Evettsová upozorňuje na to, že v prípade profesionalizmu existujú určité rozdiely. Využíva McClellandovu kategorizáciu (McClelland 1990) a rozlišuje medzi formovaním ideológie profesionalizmu zvnútra alebo jeho externým vonkajším formovaním, čo označuje ako profesionalizmus zhora (professionalism from above).

V prvom prípade sa hlavná podoba profesijnej ideológie vytvára v prostredí samotnej skupiny a je zdrojom jej postupného odlišovania, vytvárania špecifickej identity, definovania pracovných postupov, kvalifikačných požiadaviek potrebných pre výkon činností a vytvárania mechanizmov vnútornej kontroly zo strany členov tejto pracovnej skupiny. Príkladom takýchto skupín boli

²¹ Pojem liberalizmus v jeho foucaultovskom význame nie je chápaný výlučne ako politická ideológia, ale ako špecifický spôsob riadenia každodenného správania.

²² Pracuje s Foucaultovým chápaním termínu diskurz.

v minulosti predovšetkým medicína, prípadne právo, čo je tiež dôvod, prečo sú považované za akési emblematické figúry profesií.

Evettsová však poukazuje na to, že pre dnešnú dobu je príznačný skôr zhora vytváraný profesionalizmus alebo „organizačný profesionalizmus“. (Evetts 2007) V tomto prípade sa na vytváraní obsahov profesionálnej ideológie, profesionálnej identity, kvalifikačných požiadaviek, obsahov práce a profesijných štandardov podieľajú aj skupiny, ktoré môžeme označiť za vonkajšie²³ – majitelia, manažéri, správcovia, štátne orgány, ako aj pôsobenie klientov a konzumentov služieb. Tieto vonkajšie skupiny tak presadzujú vlastné ciele a profesionálna ideológia im môže slúžiť ako prostriedok na ich dosahovanie (úspora prostriedkov, vylepšenie služieb, organizačné zmeny etc). Organizačný profesionalizmus je charakteristický pre oblasť verejných služieb (zdravotníctvo, školstvo a sociálne služby), ale uplatňuje sa aj v oblasti súkromných firiem, a to predovšetkým vtedy, keď je priama byrokratická kontrola ekonomicky nevýhodná. Záujem o profesionalizmus ako mechanizmus kontroly v prostredí súkromných spoločností vzrastá z dôvodu zmien v organizačnom usporiadaní firiem a v dôsledku zavádzania rôznych „flexibilných a sieťových foriem organizácie“. (Fournier 1999: 281) Práve niektoré zmeny v organizácii práce, ako je flexibilizácia, prípadne zavádzanie rôznych foriem sieťových organizácií, vedú k nutnosti vytvárať „ľahké (software) formy organizácie práce“ (s. 291), ku ktorým je možné profesionalizmus priradiť.

Organizačne vytváraný diskurz profesionalizmu je kreovaný predovšetkým cez „vytváranie autonómnych „posilnených (empowered)“ zamestnancov a zároveň prostredníctvom ohraničovania priestoru, v rámci ktorého títo zamestnanci môžu uplatňovať novozískanú moc a autonómiu“. Diskurz profesionalizmu sa však nesústreďuje len na určitú časť jednotlivcovho konania vzťahujúceho sa na pracovnú činnosť, ale dáva dôraz na „komplexné správanie, postoje a sebakporozumenie jednotlivého zamestnanca“. (s. 291) Teda umožňuje vytvárať jemný, ale účinný mechanizmus, prostredníctvom ktorého je zamestnanec komplexne kontrolovaný.

Podľa Fournierovej aj podľa Julie Evettsovej organizačne definovaný profesionalizmus sa prejavuje v sebakontrole a v motivácii zamestnancov konať ako „profesionál“. Obe taktiež poukazujú na to, že organizačne stimulovaný diskurz profesionalizmu v mnohých prípadoch slúži ako spôsob, ktorým je možné zavádzať a ospravedlňovať zmeny v organizácii práce a v spôsoboch práce. Príkladom je pre nich premena verejných služieb vo Veľkej Británii v dôsledku rozpočtovej krízy v 70. rokoch a nástupu thatcherizmu. Diskurz profesionalizmu a profesionálna ideológia v tejto oblasti podľa nich obsiahla aj dôraz na zodpovednosť za verejné zdroje, ktoré sú k dispozícii, ich rozumné

²³ Evettsová poukazuje na to, že títo vonkajší aktéri vytvárajú hranice, respektíve limity, v ktorých sa formuje profesionalizmus; spolupodieľajú sa na definovaní hlavných obsahov profesionálnej ideológie.

využívanie a plánovanie. To sa následne prejavilo aj v zmenách (zjednotení) profesijných štandardov, kompetencií a obsahov práce v sociálnych službách.

Profesionalizmus však nie je fixne vymedzený, a to z toho dôvodu, že sa nesnaží definovať konkrétnu skupinu alebo kategóriu ľudí. Vzťahuje sa na ideologický a diskurzívny princíp, ktorým sa realizuje sociálna kontrola pracovného výkonu. Takýto princíp však nemá jednotnú podobu a je nevyhnutné uvedomiť si pluralitu spôsobov, ktorými sa prejavuje. V niektorých oblastiach môže byť hlavným obsahom diskurzu o profesionalizme rozumné nakladanie s verejnými prostriedkami, v inom prípade zase dôraz na potreby zákazníka, inde autonómnosť v konaní alebo dôraz na expertné poznanie.

To, čo by sa v podmienkach stabilného spoločenského prostredia mohlo považovať za nevýhodu, teda určitá voľnosť označujúcej kategórie, je pre dnešný svet práce výhodou. Dynamika, s ktorou prebieha deľba práce a s ktorou sa zvyšujú kvalifikačné požiadavky, či zavádzajú nové spôsoby organizácie práce, umožňuje využívanie flexibilnejších analytických kategórií, aj keď netreba rezignovať na požiadavku ich jasnosti.

Záver

Ako už bolo spomenuté v úvode, dôležitou motiváciou k napísaniu tohto textu bolo uvedenie si toho, že koncept profesií v našom priestore nepodlieha žiadnej kritickej analýze. Profesie sú často chápané (hlavne mimo prostredia sociológie) ako stabilná skutočnosť a nemenný objektívny fakt, s ktorým je možné spájať autonómiu, prestíž, sociálne uznanie a morálne kvality. Preto sa úsilie niektorých autorov (opäť mimo sociológie, sociálnej práce, pedagogiky, manažmentu) sústredilo na to, aby dokázali, že ich oblasť je možné zaradiť do cenenej skupiny profesií. Vo svojich prácach často postupujú tak, že sa snažia dokázať prítomnosť vymedzených vlastností profesií, prípadne sa snažia navrhovať riešenia, ako tieto vlastnosti dosiahnuť. Táto predstava, ktorá vychádza z presvedčenia, že existujú univerzálne znaky a indikátory pre profesie, sa v texte označuje ako klasifikačný koncept. V prvej kapitole textu bolo prezentované teoretické pozadie tohto konceptu, ktoré je umiestnené v prepojení štruktúrneho funkcionalizmu a empirickej tradície. Okrem toho sa predstavujú aj kritické prístupy k profesiám, ktoré sú postavené na argumentoch, že postavenie profesií je následkom procesu monopolizácie a snahy premeniť jeden typ vzácných zdrojov (poznanie) na iné vzácne zdroje (ekonomické). Aj keď táto teória prináša v dôsledku sledovania historických spôsobov, ktorými uzatváranie prebehlo, zaujímavé zistenia, zostáva svojou hlavnou predstavou profesií podobná s klasifikačnou koncepciou. Indikátory profesií sa nepovažujú za výsledok spontánneho sociálneho vývoja ako v štruktúrnom funkcionalizme. Sledujú sa, aby sa vymedzili tie skupiny, u ktorých je možné pozorovať historické procesy uzatvárania.

Snahou bolo tiež poukázať na to, že podmienky, v ktorých sa sformoval klasifikačný koncept profesií, prechádzajú zmenou a už neumožňujú presné definovanie dôležitých indikátorov. Cieľom však nebolo len pesimistické konštatovanie, že analytický koncept profesií v jeho klasifikačnej podobe nie je pre dnešnú situáciu vhodný. Na príklade úsilia niektorých autorov (Evetťsová, Fournierová) sa ukazuje na možnosti, ktoré poskytuje záujem o profesionalizmus ako organizačný princíp. Ich snahou nie je nájsť dokonalé indikátory profesií, alebo klasifikovať zamestnania, ktoré sú nositeľom profesionalizmu. Tento prístup umožňuje odpútať sa od snahy definovať, čo je a čo nie je profesia a pozornosť zamerať na profesionalizmus ako špecifický princíp, ktorým sa zabezpečuje kontrola pracovnej činnosti bez nadmerného použitia byrokratických prostriedkov. Pozornosť je sústredená na skúmanie ideologických a diskurzívnych mechanizmov, ktoré zabezpečujú internalizáciu kontroly. Takéto posunutie následne umožňuje sledovanie rôznych spôsobov, ktorými sa profesionalizmus presadzuje vo sfére verejných služieb, ale aj vo sfére súkromného podnikania, ktoré bolo dlho vnímané ako protiklad sveta profesií.

Roman Hofreiter vyštudoval sociológiu na Fakulte humanitných vied Trnavskej univerzity. V súčasnosti pôsobí v Ústave vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela. Pozornosť venuje ekonomickej sociológii, sociológii práce v spojení s výskumom identity. Absolvoval študijné pobyty vo Viedni a v Nottinghamu.

LITERATÚRA

- ABBOTT, A., 1988: *The System of Professions, An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago: University Press.
- ALIJEVOVÁ, D., 2006: Paralelné svety sociologických teórií. In: *Sociológia* 38, s. 367-398.
- BRANTE, T., 1988: Sociological Approaches to the Professions. In: *Acta Sociologica* 2, pp 183-205.
- BOUDON, R. – BOURRICAUD, F., 1989: *A Critical Dictionary of Sociology*. London: Routledge.
- BURRELL, G., 1988: Modernism, Post Modernism and Organizational Analysis 2: The Contribution of Michel Foucault. In: *Organization Studies* 9/2, pp. 221-235.
- CARR-SAUNDERS, A. M. – WILSON, P. A., 1933: *The Professions*. Oxford: The Clarendon Press.
- COLLINS, R., 1990: Changing conceptions in the sociology of the professions. In: Torstendahl, R. – Burrage, M.: *The Formation of professions*. London: Sage, pp. 11-23.
- EVETTS, J., 2003: Reinterpreting professionalism: as discourse of social control and social change. In: Svensson, L. G. – Evetts, J.: *Conceptual and Comparative Studies Continental and Anglo-American Professions*. Göteborg: Department of Sociology, pp. 21-34.

- EVETTS, J., 2007: Professionalism and Managerialism: organizational control from distance. 8th Conference of the European Sociological Association, Glasgow, 3. – 7. september 2007(draft copy).
- FOURNIER, V., 1999: The appeal to professionalism as a disciplinary mechanism. In: *Sociological Review* 47, pp. 280-307.
- FOX, N. J., 1998: Foucault, Foucauldians and Sociology. In: *The British Journal of Sociology* 49, pp. 415-433.
- FREIDSON, E., 1971: Professions and the Occupational Principle. In: Freidson, E. (eds): *The Professions and their Prospects*. London: Sage, pp. 19-38.
- FREIDSON, E., 1984: *Professional Powers. A Study of the Institutionalization of Formal Knowledge*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- FREIDSON, E., 2001: *Professionalism. The third logic*. London: Polity press.
- GREY, C., 1994: Career as a project of the self and labour process discipline. *Sociology* 28, pp. 479-497.
- HAWES, J. M. – RICH, A. K. – WIDMIER, S. M., 2004: Assessing the development of the sales profession. In: *Journal of Personal Selling and Sales Management* 22/4, pp. 27-37.
- HILFERTY, F., 2008: Theorising teacher professionalism as an enacted discourse of power. In: *British Journal of Sociology of Education* 29:2, pp. 161-173.
- HUGHES, E. C., 1958: *Man and Their Work*. New York: Free Press.
- KASÁČOVÁ, B., 2004: *Učiteľská profesia v trendoch teórie a praxe*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove.
- KASÁČOVÁ, B. – KOSOVÁ, B., 2007: Európske trendy a slovenský prístup k tvorbe učiteľských kompetencií a spôsobilostí ako východisko k profesijným štandardom. In: *Pedagogické rozhľady* 16/3, pp. 1-6.
- LARSON, M. S., 1977: *The Rise of Professionalism. A Sociological Analysis*. Berkeley: University of California Press.
- LEICHT, K. T. – FENNEL, M. L., 1997: The Changing Organizational Context of Professional Work. In: *Annual Review of Sociology* 23, pp. 215-231.
- MACDONALD, K., 1995: *The Sociology of Professions*. Thousand Oaks: Sage.
- MCCLELLAND, C. E., 1990: Escapes from Freedom? Reflections on German professionalization 1870 – 1933. In: Torstendahl, R. – Burrage, M.: *The Formation of professions*. London: Sage, pp. 97-113.
- MILLER, P. – ROSE, N., 1990: Governing economic life. In: *Economy and Society* 19, pp. 1-31.
- PARSONS, T., 1939: The Professions and Social Structure. In: *Social Forces* 17, pp. 457-467.
- PARSONS, T., 1951: *The Social System*. New York: MacMilan.
- PODOLNY, J., M. – PAGE, K., 1998: Network Forms of Organization. In: *Annual Review of Sociology* 24, pp 57-76.
- SAKS, M., 1995: *Professions and the public interest. Medical power, altruism and alternative medicine*. London and New York: Routledge.
- SCIULLI, D., 2005: Continental Sociology of Professions Today: Conceptual Contributions. In: *Current Sociology* 53, pp 915-942.
- SMITH, V., 1997: New Forms of Work Organization. In: *Annual Review of Sociology* 23, pp. 315-339.

- TORSTENDAHL, R., 1990: Essential properties, strategies aims and historical development: three approaches to theories of professionalism. In: Burrage, M., Torstendahl, R. (Eds.): *Professions in theory and history*. London: Sage, pp. 44-61.
- WILENSKY, H. L., 1964: The Professionalization of Everyone? In: *The American Journal of Sociology* 70, pp. 137-158.